

Економічна теорія

Тетяна БУРЛАЙ,
Андрій ГРИЦЕНКО,
Олена БОРЗЕНКО

**СОЦІАЛЬНІ НАСЛІДКИ
СУЧАСНОЇ ГІБРИДНОЇ ВІЙНИ:
КЛЮЧОВІ ВИМІРИ
В КОНТЕКСТІ УКРАЇНИ**

Резюме

На основі розуміння російсько-української війни як найбільш гострого вияву глобальних суперечностей гібридної системи «мир – війна» в боротьбі за світовий порядок представлено ключові виміри її соціальних наслідків у контексті ситуації в Україні. Звернуто увагу, що тривалий повномасштабний воєнний конфлікт має всі ознаки сучасної гібридної війни, безпрецедентної за своїм масштабом у новітній історії Європи. У контексті формування стратегічного бачення цілей післявоєнного відновлення та довгострокового розвитку української держави обґрунтовано актуальність дослідження соціета-

© Тетяна Бурлай, Андрій Гриценко, Олена Борзенко, 2023.

Бурлай Тетяна, д. е. н., доцент, провідний науковий співробітник відділу економічної теорії ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України», м. Київ, Україна. ORCID: 0000-0003-4530-9151 Email: btv2008@ukr.net

Гриценко Андрій, академік НАН України, д. е. н., професор, заступник директора з наукової роботи ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України», м. Київ, Україна. ORCID: 0000-0002-5030-864X Email: and.gryt@gmail.com

Борзенко Олена, д. е. н., професор, завідувач сектору міжнародних фінансових досліджень ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України», професор Школи політичних і міжнародних відносин (Ланчжоуський університет, Китай), м. Київ, Україна. ORCID: 0000-0002-1017-5942 Email: slozko2003@ukr.net

льних наслідків гібридної війни, що ведеться проти неї. На прикладі України надано деталізовану оцінку соціетальних наслідків сучасної гібридної війни у трьох основних вимірах – демографічному, соціально-економічному та макрофінансовому. За результатами проведеного аналізу показано ризики подолання соціетальних наслідків російського вторгнення в Україну. Зроблено висновок про відповідність соціетальної методології потребам пізнання сучасної ситуації динамічних взаємоперетворень суспільства та його внутрішніх структур і актуалізацію її застосування.

Ключові слова

Воєнні шоки; гібридна війна; гібридні загрози; реконструктивне економічне відновлення; соціально-економічний розвиток; соціетальна система; соціетальні наслідки.

Класифікація за JEL: F29, H11, N40, O43, P48.

4 таблиці, 56 джерел літератури.

Постановка проблеми та огляд літератури

Російське повномасштабне вторгнення в Україну в лютому 2022 р. стало найбільш гострим виявом глобальних суперечностей гібридної системи «мир – війна», започаткувавши гарячу фазу гібридної війни, в якій поєднуються конвенційні (традиційні) та неконвенційні, відкриті та приховані, військові та цивільні, давно відомі та суперсучасні підходи, способи та інструменти ведення воєнних дій, що зрештою спрямовано на ослаблення конфліктного потенціалу й ураження суперника чи альянсу, до якого він входить. За всіма ознаками російсько-український воєнний конфлікт слугує показовим прикладом сучасної гібридної війни, безпрецедентної за своїм масштабом у новітній історії Європи. Наукового осмислення потребує як сам феномен цієї війни, так і її наслідки.

Найсильніше за всі роки незалежності згуртування та солідаризація українців у наданні невідкладної воєнної відсічі – один з таких наслідків. Масштабні руйнування житла, інфраструктури, підприємств і фірм, фермерських господарств тощо; масові потоки біженців від війни за кордон і внутрішніх переселенців; галопована інфляція; стрімке поширення безробіття та бідності; гуманітарна катастрофа у прифронтових зонах і на територіях постійних обстрілів – це інші, але ще не всі руйнівні наслідки війни, від яких українське суспільство потерпає вже більше року та мужньо долає їх за підтримки партнерів.

Воєнні шоки кардинально впливають на трансформацію суспільства – структурну, інституційну, економічну, психологічну тощо, а тому в контексті формування стратегічного бачення цілей післявоєнного відновлення та довгострокового розвитку нашої держави, важливо дослідити соціетальні наслідки сучасної гібридної війни, що ведеться проти України. Для цього потрібно застосувати соціетальний підхід, який дає змогу розкрити взаємовплив змін суспільства і його акторів, піднявши дослідницьку увагу до рівня пізнання динаміки соціетальної системи, яка в класичному соціологічному дискурсі розглядається як суспільна система у єдності її основних структур – економічних, соціальних, ідеологічних і політичних.

Фундаторський внесок у формування та еволюцію теорії соціетального розвитку зробили наукові праці А. Келлера (Keller, 1915), В. Самнера (Sumner, 1959), П. Сорокіна (Sorokin, 1962), Т. Парсонса (Parsons, 1965). На визначенні змісту, основних характеристик і особливостей сучасних гібридних війн зацентрована увага у дослідженнях Дж. Маттіса та Ф. Хоффмана (Mattis & Hoffman, 2005), Дж. Берзінша (Bērziņš, 2014), А. Полезе, Р. Кевліхана та Д. Бічайна (Polese et al., 2016), А. Білала (Bilal, 2021), Дж. Фрідмана, Г. Хоогенсена та В. Разакамахараво (Freedman et al., 2021), а також інших. До роздумів над соціетальними аспектами сучасних кризових явищ спонукає праця С. Холл (Hall, 2022).

У науковій праці А. Гриценка (2023) вивчено процеси у глобально-локальній гібридній системі «мир – війна» і застосування соціетального підходу до оцінювання наслідків сучасних гібридних війн. Дослідження С. Ліна (Lehne, 2023) сфокусоване на вивченні безпосереднього впливу російсько-української війни на формування нового світового порядку. Соціологічний вимір соціетальних цінностей під час війни представлено у ґрунтовній праці С. Дембіцького (2022).

Українські науковці В. Геєць, О. Білорус, В. Сіденко, Л. Кістерський, В. Осецький, А. Філіпенко, а також Є. Савельєв і В. Куриляк (2021) у своїх роботах довели залежність ролі та місця України у глобальному економічному середовищі від результатів її європейської інтеграції. Артёмова Т. (2022) окреслила основні канали впливу наслідків війни в Україні на економіку країн Європейського Союзу.

У багатьох ґрунтовних наукових працях оцінено вплив воєнної агресії проти України та визначено стратегії й підходи до забезпечення реконструктивного відновлення української економіки у післявоєнний період (Інститут економіки та прогнозування, 2022; Кіндзерський, 2022; Амоша & Амоша, 2023). Вплив російсько-української війни на геоекономічні зрушення у світовій економіці досліджено О. Борзенко (Borzenko, 2023). Фінансові механізми післявоєнного відновлення національної економіки та відповідні рекомендації щодо макрофінансової політики держави представлено в працях В. Корнівської (2022), Т. Кричевської (2022), О. Москаленко (2022).

На визначенні соціальних пріоритетів розвитку України у (після)воєнний час акцентується увага у дослідженні В. Костриці та Т. Бурлай (Kostrytsia, Burlay, 2023). Доцільність впровадження концепції соціального ринкового господарства в Україні після завершення війни обґрунтовано у науковій праці М. Зверькова (2023).

З огляду на наукові результати зазначених праць, доцільним видається проведення нових наукових досліджень, що передбачають системний підхід до вивчення наслідків сучасної гібридної війни, зокрема на основі українського досвіду, та їх оцінювання в поглиблено динамічному соціетальному вимірі.

Мета дослідження – у координатах глобально-локальної гібридної системи «мир – війна», що стала сучасною формою зміни світоустрою, оцінити соціетальні наслідки гібридної війни проти України та показати їх ключові виміри, зокрема демографічний, макрофінансовий і соціально-економічний. Така оцінка важлива з точки зору розроблення відповідних заходів державної політики реконструктивного відновлення економіки України у післявоєнний час, що передбачає не відтворення старої макроекономічної структури, а з огляду на високоосвічене населення і можливості для його подальшого розвитку через систему освіти та науки, вибудовування нової макроструктури, заснованої на застосуванні сучасних технологій і сучасних підходів до просторової локалізації виробництва. Саме такий характер післявоєнної реконструкції соціально-економічної системи України у підсумку забезпечить їй можливість уникнути пастки бідності та наблизитися до повноцінної інтеграції в ЄС (Інститут економіки та прогнозування, 2022, с. 19, 119).

Методологія

На прикладі України в межах системного підходу на основі логіко-історичної методології досліджено вплив сучасної гібридної війни на динаміку соціетальних процесів, зокрема в демографічному, соціально-економічному та макрофінансовому вимірах.

Для досягнення дослідницької мети застосовано базові загальнонаукові способи пізнання, зокрема рефлексійний метод, який дозволяє процес пізнання та перетворення соціальної реальності суб'єктом звернути на себе та відобразити у своїй самозміні. За допомогою структурно-функціонального методу проаналізовано зміни стану соціально-економічних систем, що дало змогу виявити характерні функціональні зв'язки між їхніми структурними елементами у різні періоди розвитку, у т. ч. воєнний.

Методологію компаративістики використано для отримання порівняльних оцінок щодо (до)воєнної динаміки показників демографічного, макроекономічного та макрофінансового розвитку України. Для визначення основних параметрів соціетального розвитку української держави, охопленої гібридною війною, застосовано соціологічні та статистичні методи. Загальне оцінювання масштабів спричинених російським вторгненням в Україну руйнувань і збитків здійснено на основі статистичних та аналітичних методів.

Результати дослідження

Поняття соціетального у політико-економічному дискурсі

Політико-економічний дискурс дає змогу розкрити особливості соціетального підходу у логіці пізнання та соціально-економічного розвитку суспільства і віднайти логічні ланки руху через світосприйняття, позиціювання та поведінкові зміни від одного стану соціальної реальності до іншого. Як показує узагальнення історії пізнання соціальної реальності та використання у ній поняття соціетального, вони пов'язані з необхідністю враховувати інтерактивність взаємодії суспільства як цілого і його акторів. У зв'язку з цим можна стверджувати, що соціетальне як категорія відображає інтерактивну взаємодію суспільства як цілого та його структурних елементів (соціальних груп, прошарків, громадянських утворень тощо), що реалізується через збігання процесів представленості цілісності суспільства в індивідуальній (груповій) дії та інтеграції індивідуального у загальносуспільне (Гриценко, 2023, с. 326). Наведене визначення дозволяє вказати, порівняно з іншими науковими методами, переваги соціетального підходу, які полягають у цілісному розумінні суспільства у його структурно-функціональних перетвореннях, що отримали прискорення та актуалізацію динамічних характеристик унаслідок входження гібридної системи «мир – війна» в гостру фазу гібридної війни на території української держави.

Характерні виміри соціетальних наслідків гібридної війни в Україні

Формування об'єктивного уявлення про вплив і наслідки повномасштабної гібридної війни, яка нині ведеться проти України, потребує не лише глибокого теоретичного осмислення, а й відповідної оцінки їх ключових показників. У межах такої оцінки наводимо у статті якісні та кількісні¹ характеристики соціетальних наслідків цієї війни, що представлені у кількох ключових вимірах – демографічному, соціально-економічному та макрофінансовому.

Внутрішній інституційний вимір соціетальних наслідків російської агресії також вкрай важливий, однак від потребує окремого дослідження з огляду на його багатоаспектність і значення для глибинних якісних трансформацій українського суспільства під впливом воєнних шоків. Показовою у цьому контексті є оцінка соціетальних цінностей населення України під час війни фахівців Інституту соціології НАН України (Дембіцький, 2022, с. 274–283). Науковці обґрунтували перелік з одинадцяти цінностей соціетального рівня, що репрезентують бажані або необхідні властивості соціальної взаємодії різних соціальних груп, і кожна з цих цінностей суспільно важлива. За підсумками проведених у липні 2022 р. соціологічних опитувань серед громадян охопленої війною України з'ясувалося, що найбільш важливими для них виявилися соціетальні цінності безпеки, сили, порядку, нормативності та рівності. Водночас відносна більшість українців вважає, що у зв'язку з війною держава може тимчасово знехтувати цінностями різноманіття, розвитку та селективності. Поясненням цьому, як вказують науковці-соціологи, є природна потреба людей у збереженні життя та фізичному виживанні. Якщо трактувати ці дані з позицій теорії інституціоналізму, то, на наше переконання, очевидним є розуміння людьми вирішальної ролі держави як базового інституту суспільної організації у забезпеченні через відповідні владні структури та компетенції такого виживання. Саме інституційний підхід дає розуміння, чому українське суспільство у ході війни є не лише об'єктом зовнішнього агресивного впливу, а й активним і високоспроможним суб'єктом, що дає потужну відповідь на соціетальні загрози, обумовлені масштабним збройним конфліктом. Видається, що інституційний вимір, порівняно з соціологічним, дає більш широкі уявлення щодо соціетальних наслідків російсько-української війни, і його потрібно поглиблено вивчати.

¹ Потрібно зважати, що з 24.02.2022 р. абсолютна більшість статистичних обстежень Державної служби статистики України (Держстату) призупинена з об'єктивних причин. Наявні дані Держстату за 2014–2023 рр. наводяться без урахування тимчасово окупованих територій Криму, Донецької та Луганської областей.

Демографічний вимір

Безперечно, найбільш болючі наслідки російського збройного вторгнення для нашої держави пов'язані зі значними гуманітарними втратами, горем і поневір'яннями людей. Згідно з даними Управління Верховного комісара ООН з прав людини свідчать, з початку війни і станом на 21 травня 2023 р. лише серед цивільного населення України офіційно задокументовано 24 012 *жертв війни*, з них: 8 895 загиблих і 15 117 поранених (Office of the High Commissioner for Human Rights, 2023). На жаль, фактична кількість жертв буде з'ясована лише після завершення бойових дій і може виявитися набагато більшою.

Війна також спричинила багатомільйонну *зовнішню і внутрішню міграцію*, що охопила понад третину населення країни. За даними Управління Верховного комісара ООН у справах біженців, станом на кінець квітня 2023 р. в країнах регіону Європи зареєстровано 8,17 млн біженців з України, у т. ч. в ЄС, у межах дії Директиви тимчасового захисту, – 5,04 млн осіб, на території російської держави – 2,85 млн осіб (станом на жовтень 2022 р.) (Operational Data Portal, 2023); ще понад 5,35 млн українців (станом на кінець січня 2023 р.) набули статусу внутрішньо переміщених осіб (UNHCR Regional Bureau for Europe, 2023). На початку цього року Управління ООН з координації гуманітарних справ офіційно підтвердило, що *гуманітарної допомоги* потребує 40% наявного населення України, причому 56% з них – це жінки та дітвчата, 23% – діти, а 15% мають інвалідність (Міжнародна організація міграції, 2023, с. 4), тобто є найбільш соціально вразливими категоріями українського суспільства.

Цілком очевидно, що фактичні демографічні дані отримаємо після завершення війни, але вже зараз можна твердити про її шокуючий вплив на сферу демографії. Ще у довоєнний період експерти об'єктивно вказували, що в Україні демографічна криза середини 1990-х років переросла у справжню *демографічну катастрофу*. Так, станом на 1 лютого 2022 р. оцінна кількість населення України становила 41,1 млн осіб (Державна служба статистики України, 2022), скоротившись усього за два десятиліття на 7,6 млн осіб (цифра приблизно зіставна з чисельністю населення Болгарії), або на 15,6%. У січні 2022 р. *смертність* серед українців в абсолютних показниках у 3,2 рази перевищувала *народжуваність*, хоча ще десяток років тому (на початку 2012 р.) це співвідношення становило 1,3 разу².

Вочевидь, під впливом воєнних шоків в Україні вкрай загостряться *загрози демографічній безпеці* держави (навіть за розрахунками довоєнного

² Розраховано за даними: (Інститут демографії та соціальних досліджень ім. М. В. Птухи НАН України, n.d.).

періоду Україна віднесена фахівцями ООН з питань народонаселення до категорії країн з найвищими – понад 20% – темпами відносного скорочення чисельності населення протягом 2022–2050 рр. (Department of Economic and Social Affairs, 2022, р. 6)). За розрахунками вітчизняних науковців, інтегральний індекс демографічної безпеки України ще у довоєнний період досяг критичного рівня за всі роки незалежності (Грішнова & Харазішвілі, 2019, с. 75–78), а під впливом війни це буде генератором суттєвих загроз усій системі національної безпеки держави.

Як вказують експерти, пріоритетним у порядку денному післявоєнного відновлення економіки України також має бути *зміцнення трудоворесурсної безпеки*. Необхідним для цього видається впровадження інтенсивного типу відтворення робочої сили та забезпечення технологічної розбудови вітчизняної промисловості, яка дасть змогу створити нові робочі місця з гідними умовами праці (Новікова та ін., 2022, с. 422–423).

Задавнені та значно посилені війною тенденції прискореної депопуляції, масштабної міграції, у т. ч. трудової, українців за кордон, фактичне припинення навіть простого відтворення населення, зокрема робочої сили, призведе до відчутних втрат людського та соціального капіталу, а також трудового потенціалу України, а отже, – до критичного скорочення внутрішніх ресурсів її довгострокового соціально-економічного розвитку. Тому вже на старті свого післявоєнного реконструктивного відновлення Україна потребуватиме ухвалення й реалізації комплексної, побудованої на засадах інклюзивного розвитку, демографічної стратегії на довгострокову перспективу. А також відповідного перегляду національної Стратегії людського розвитку, схваленої Указом Президента України від 2 червня 2021 р. № 225/2021, та її гармонізації з процесами післявоєнної трансформації українського суспільства. Доцільним також видається оновлення Стратегії економічної безпеки України, затвердженої Указом Президента України від 11 серпня 2021 р. № 347/2021, в частині інституційної структуризації категорії національної економічної безпеки та уточнення відповідних напрямів державної політики її забезпечення, ураховуючи підходи Національної академії соціального страхування (США) до побудови соціальних опор економічної безпеки сучасних суспільств (Бурлай та ін., 2022, с. 115).

Соціально-економічний вимір

Міжнародна фінансова оцінка руйнувань і необхідної відбудови.

Війна справляє глибоку шокуючу дію на соціально-економічний стан України. Для його стабілізації, подолання руйнівних наслідків війни та забезпечення поступового реконструктивного відновлення української економіки за участі ООН, Групи Світового банку, Європейської Комісії та уряду України підготов-

лена консолідована фінансова оцінка (у секторальному та регіональному розрізі) загальних втрат і збитків протягом першого року війни (лютий 2022 р. – лютий 2023 р.), а також потреби у коштах на відбудову на коротко-, середньо- та довгостроковий період. Оцінка, зроблена на основі методології вказаних міжнародних інституцій, передбачає обмінний курс \$1 = 36,57 грн. і ґрунтується на актуалізованих пріоритетах відбудови економіки, означених урядом України на Конференції з відновлення України в Лугано (Швейцарія, липень 2022 р.).

За вказаною міжнародною оцінкою, перший рік повномасштабної війни мав колосальні негативні наслідки для макроекономічної, соціальної та екологічної сфери України, їх подолання та подальша відбудова за принципом «*building back better*» потребує значних інвестиційних коштів і зусиль (табл. 1).

Таблиця 1

Секторальна оцінка загальних збитків, втрат і потреб на відновлення економіки України, станом на кінець лютого 2023 р. (млрд \$)

Сектор, сфера (за умовним поділом)	Збитки ¹	Втрати ²	Потреби ³ на відбудову:	
			2023– 2026 рр.	2023– 2033 рр.
Соціальна сфера				
Житло	50,4	17,2	31,5	68,6
Освіта та наука	4,4	0,8	4,3	10,7
Охорона здоров'я	2,5	16,5	3,6	16,4
Соціальний захист і допомога	0,2	4,2	17,8	41,8
Культура та туризм	2,6	15,2	2,3	6,9
Сектор інфраструктури				
Енергетика та добувна промисловість	10,6	27,2	5,7	47,0
Транспорт	35,7	31,6	14,1	92,1
Теле- та цифрові комунікації	1,6	1,6	3,0	4,5
Водопостачання та водовідведення	2,2	7,5	3,9	7,1
Комунальне господарство	2,4	3,0	1,7	5,7
Виробничий, торговельний і фінансовий сектор				
Сільське господарство	8,7	31,5	10,2	29,7
Торівля та промисловість	10,9	85,8	12,1	23,2
Іригація та управління водними ресурсами	0,4	0,3	0,1	8,9
Фінанси та банківська справа	0,0	6,8	6,5	6,8

Сектор, сфера (за умовним поділом)	Збитки ¹	Втрати ²	Потреби ³ на відбудову:	
			2023– 2026 рр.	2023– 2033 рр.
Інші сектори				
Навколишнє середовище, управління природними ресур- сами та лісове госп-во	1,5	0,5	0,5	1,5
Реагування на надзвичайні ситу- ації та цивільний захист	0,2	0,5	0,4	1,5
Урядовання та державне управ- ління	0,3	1,4	0,2	0,6
Управління і контроль за вибухо- небезпечними пристроями (на- земні міни та боєприпаси, що не вибухнули) і предметами	–	37,6	10,0	37,6
Загалом⁴	134,7	289,1	128,0	410,6

Примітки: ¹збитки – це прямі витрати на заміну знищених та / або ремонт пошкодже-
них матеріальних активів та інфраструктури, враховуючи довоєнні ціни;

²втрати – це зумовлені війною зміни в фінансово-економічних потоках, наприклад
збільшення операційних витрат, втрата доходів тощо;

³потреби – це кошти, необхідні для відновлення довоєнного стану активів за допо-
могою таких заходів, як ремонт і реставрація, у т. ч. витрати, пов'язані з відбудовою
економіки за принципом «building back better» (наприклад, підвищення енергоефектив-
ності, витрати на модернізацію та посилення стійкості); при розрахунку потреб вра-
ховано такі фактори, як глобальна та внутрішня інфляція тощо. Потреби оцінено за
ринковими цінами станом на 24 лютого 2023 року.

⁴цифри у рядку «Всього» можуть відрізнятись на 0,1 від суми цифр у відповідних сто-
впцях внаслідок округлень, застосованих у першоджерелі.

Джерело: складено авторами на основі: The World Bank et al. (2023).

За консолідованою оцінкою ООН, Групи Світового банку, Єврокомісії та уряду України за рік війна завдала українській економіці загальних збитків майже на \$135 млрд, при цьому найбільша їх частка припадає на житловий сектор (38%) і транспорт (26%). Серед регіонів найбільше постраждали До-
нецька, Харківська, Луганська, Запорізька, Київська та Херсонська області. Найбільші економічні втрати простежуються у сфері торгівлі та промислово-
сті – 30% загального обсягу втрат, який сягає \$290 млрд. Розрахункова за-
гальна потреба у коштах на реконструкцію та відновлення на найближчі
три роки становить \$128,0 млрд, на найближчі десять – майже \$411 млрд, з
яких 22% припадає на транспорт, 17% – на житловий сектор, 11% – на енер-
гетику та понад 10% – на соціальний захист і допомогу населенню (The World
Bank et al., 2023, p. 19–20).

Макроекономіка. Російське збройне вторгнення призвело до глибокої соціально-економічної кризи в Україні, що без зовнішньої фінансової допомоги могла би бути катастрофічною. За даними Держстату та Національного банку України, основні макроекономічні підсумки 2022 р. були такі: *спад реального ВВП склав 29,1%*, що є найгіршим показником за останні 30 років; *споживча інфляція сягнула 26,6%*, а *дефлятор ВВП – 34,3%*; *товарний експорт скоротився на 35,1%*, а *від’ємне сальдо зовнішньої торгівлі товарами зросло у 2,3 рази до \$11,1 млрд*; *дефіцит зовнішньої торгівлі товарами та послугами збільшився у 9,6 разів до \$25,9 млрд*; *чистий приплив прямих іноземних інвестицій у 2022 р. склав \$504 млн порівняно з \$7,5 млрд у довоєнному 2021 р.*; *зведений платіжний баланс сформувався з дефіцитом у \$2,9 млрд*, тоді як у 2021 р. його профіцит становив \$487 млн (Національний банк України, 2023b).

Через цілковиту невизначеність строків закінчення війни макроекономічні перспективи України важкопрогнозовані, однак ситуація уряд контролює ситуацію за допомогою потужної фінансової підтримки закордонних партнерів. У березні 2023 р. МВФ ухвалив нову програму Механізму розширеного фінансування (*Extended Fund Facility – EFF*) для України на \$15,6 млрд у рамках міжнародного фінансового пакета обсягом \$115 млрд на період до 2027 р., маючи на меті зменшити надвисокі квазіфіскальні ризики країни, підтримати її макроекономічну стабільність у воєнний час і реформами прискорити післявоєнне реконструктивне відновлення (IMF European Department, 2023).

Згідно з базовим сценарієм МВФ, який припускає закінчення війни в першій половині 2024 р., цього року (2023 р.) діапазон зміни реального ВВП України становитиме від -3% до $+1\%$, внутрішній попит скоротиться на $28,9\%$, чистий експорт – на $4,2\%$, а споживча інфляція сягне $20,0\%$ (табл. 2).

Згідно з даними табл. 2, за прогнозом МВФ відносно швидке відновлювальне зростання української економіки протягом 2024–2025 рр. згодом загальмується, що, зокрема, пов’язано з недостатнім залученням інвестиційних ресурсів – приплив прямих іноземних інвестицій в Україну в найближчі три роки законсервується на рівні передвоєнного 2021 р.

Гуманітарна та освітня сфера. Наслідки війни для освітньої сфери України дуже важкі і, ймовірно, матимуть руйнівний довгостроковий вплив на обсяг, якість і динаміку людського капіталу держави. За рік повномасштабних воєнних дій, станом на 24 лютого 2023 р., щонайменше 2772 заклади освіти були частково пошкоджені та 454 зруйновані, що становить близько 10% усіх освітніх закладів (за всіма рівнями освіти) України. Згідно з консолідованою міжнародною оцінкою, станом на вказану дату війна завдала шкоди навчальним закладам по всій Україні щонайменше на \$4,4 млрд, а відбудова та реконструкція пошкоджених навчальних закладів потребуватиме \$4,3 млрд у найближчі три роки та понад \$10,68 млрд – у період 2023–2033 рр. (The World Bank et al., 2023, p. 43–46).

Таблиця 2

Динаміка окремих макроекономічних індикаторів України,
факт 2021 р. і прогнозна оцінка МВФ на 2022–2027 рр.

№	Індикатор	2021	2022	2023	2024	2025	2026	2027
1	Номінальний ВВП, млрд грн	5460	4900	6050	7365	8685	9700	10592
2	Реальний ВВП, річна зміна, %	3,4	– 30,3	[–3 до +1]	3,2	6,5	5,0	4,0
3	Внутрішній попит, річна зміна, %	12,9	– 28,9	1,2	4,7	5,4	4,5	3,1
4	Чистий експорт, річна зміна, %	–9,6	–1,4	–4,2	–1,5	1,1	0,5	0,9
5	Споживчі ціни, зміна до грудня попереднього року, %	10,0	26,6	20,0	12,5	8,0	6,0	5,0
6	Капітальні інвестиції, % ВВП	13,8	16,8	18,7	21,8	23,2	24,3	25,0
7	Прямі іноземні інвестиції	3,8	0,4	0,4	0,4	2,4	4,7	4,8

Джерело: IMF Communications Department. (2023, Mar 31). IMF Executive Board Approves US\$15.6 Billion under a New Extended Fund Facility (EFF) Arrangement for Ukraine as part of a US\$115 Billion Overall Support Package. Press Release No. 23/101. International Monetary Fund. <https://www.imf.org/en/News/Articles/2023/03/31/pr23101-ukraine-imf-executive-board-approves-usd-billion-new-eff-part-of-overall-support-package>

Спричинені війною людські та матеріальні втрати освітньої сфери України вкрай негативно вплинуть на акумуляцію її людського капіталу. Так, показники гармонізованих результатів навчання (*Harmonized Learning Outcomes*), що розраховуються Світовим банком за індикаторами закриття шкіл і зниження ефективності онлайн-навчання, для України потенційно можуть знизитися з 481 бала до 451 бала. Довгостроковий негативний ефект через зумовлені війною освітні втрати для країни може виявитися дуже суттєвим: недоотриманий у майбутньому трудовий дохід на кожного українського студента перевищуватиме 10% на рік (Patrinos, 2022).

Добробут громадян. За оцінкою Світового банку, внаслідок російського вторгнення понад 8 млн українських громадян тепер живуть у злиднях, що звело нанівець успіхи у подоланні бідності, досягнуті країною протягом передвоєнних 15 років (Б'єрде, 2023). За даними соціологічних опитувань, на кінець 2022 р. кожна третя українська родина серед переміщених унаслідок бойових дій чи обстрілів, а також приблизно кожна четверта – серед непере-

міщених, практично голодувала (мала недостатній рівень споживання їжі). За підсумками 2022 р., під впливом війни рівень бідності в Україні зріс з 5,5% до 24,1% (з урахуванням межі бідності \$6,85 на особу на день) (European Neighbourhood Policy and Enlargement Negotiations, 2023, р. 9). Лише за перший рік війни втрати доходів українських домогосподарств перевищили \$61,5 млрд. За оцінками, найвищий рівень монетарної бідності на сьогодні простежується в Одеській, Луганській, Херсонській і Харківській областях (The World Bank et al., 2023, р. 23–24).

Особливих страждань під час війни зазнають діти. За даними ЮНІСЕФ, через війну станом на початок 2023 р. понад 472 тис. осіб в Україні вперше опинилися у стані бідності, і більшість із них (понад 400 тис.) – це діти. Згідно з оцінками міжнародних гуманітарних організацій, на кінець 2022 р.: невідкладної гуманітарної допомоги потребували 3,4 млн українських дітей; шкільне навчання перервалося для 5,7 млн дітей; психічне здоров'я опинилося під загрозою у майже 1,5 млн дітей (Представництво ЮНІСЕФ в Україні, 2023).

Здоров'я населення. Згідно з даними ВООЗ, за підсумками першого року війни приблизно 15 млн осіб – трохи менше третини всього населення України – страждають від погіршення психічного здоров'я та потребують допомоги в рамках посиленних програм його відновлення та психосоціальної підтримки (Міжнародна організація міграції, 2023, с. 2). Фахові прогнози оцінки показують, що після завершення війни такої допомоги можуть потребувати щонайменше 40–50% українців (WHO Ukraine country office, 2023).

Зайнятість і ринок праці. За оцінками МОП, у 2022 р. через військові дії рівень зайнятості в Україні скоротився на 15,5 в. п., втрачено 2,4 млн робочих місць, або майже 14% усіх робочих місць в країні у довоєнний період. На сьогодні ситуація на ринку праці України надзвичайно тісно корелює з продовженням / припиненням війни, тому прогнозний показник динаміки рівня зайнятості на 2023 р. коливається, відповідно, від –5,8 в. п. до +6,8 в. п. (International Labour Organization, 2023, с. 4–5).

Міністерство економіки України погоджується з оцінкою рівня безробіття у 2022 р. у 30% (Укрінформ, 2023), тоді як у довоєнному 2021 р. цей показник становив 9,8%. Водночас прогнозні розрахунки МВФ більш оптимістичні: за базовим сценарієм рівень безробіття в Україні 2022 р. становив 24,5% і повернеться до значення довоєнного періоду не раніше 2025 р. (табл. 3).

Згідно з даними табл. 3, глибокий обвал у 2022 р. реальних заробітних плат українців (на 21,1%) загальмується у 2023 р. (до –2%), а в наступні три роки зміниться незначним (у середньому на рівні 4%) зростанням.

Таблиця 3

**Динаміка окремих індикаторів сфери зайнятості України,
факт 2021 р. та прогнозна оцінка МВФ на 2022–2027 рр.**

№	Індикатор	2021	2022	2023	2024	2025	2026	2027
1	Номінальна заробітна плата (середньомісячна), річна зміна, %	20.8	-5.1	18.6	18.4	15.5	12.2	9.7
2	Реальна заробітна плата (середньомісячна), річна зміна, %	10.5	-21.1	-2.0	2.5	5.0	5.0	4.0
3	Рівень безробіття, % (за методикою МОП)	9.8	24.5	20.9	11.9	9.7	9.2	8.7

Джерело: IMF Communications Department. (2023, Mar 31). IMF Executive Board Approves US\$15.6 Billion under a New Extended Fund Facility (EFF) Arrangement for Ukraine as part of a US\$115 Billion Overall Support Package. Press Release No. 23/101. International Monetary Fund. <https://www.imf.org/en/News/Articles/2023/03/31/pr23101-ukraine-imf-executive-board-approves-usd-billion-new-eff-part-of-overall-support-package>

Сфера зайнятості України надзвичайно потерпає у період воєнного стану, але й після закінчення війни потребуватиме посиленої уваги уряду, щоб елімінувати негативні довгострокові тенденції, у т. ч.: погіршення демографії; поглиблення диспропорцій і трудодефіцитності національного ринку праці; невідповідність попиту і пропозиції робочої сили; посилення демоекономічного навантаження, що генерує суттєві ризики розбалансування національних систем соціального та пенсійного страхування тощо.

На наше переконання, основоположні принципи та підходи вітчизняної соціальної політики післявоєнного часу мають тісно корелювати з положеннями Європейської опори соціальних прав (*European Pillar of Social Rights, 2017 p.*), комплексної Стратегії щодо скорочення та запобігання нерівності у світі праці (*Comprehensive and integrated ILO Strategy to reduce and prevent inequalities in the world of work, 2022 p.*) та нещодавньої Резолюції ГА ООН щодо сприяння соціальній економіці та економіці солідарності для сталого розвитку (*UN General Assembly Resolution «Promoting the Social and Solidarity Economy for Sustainable Development», 2023 p.*). Зокрема, враховуючи надзвичайні демографічні виклики, що постали перед Україною, наріжним каменем соціальної політики уряду та інших учасників національного соціального діалогу має стати всезагальний і адекватний соціальний захист населення, що вимагає забезпечення кожному громадянину доступу до системи всеохопного, адекватного та сталого соціального захисту протягом усього життя (International Labour Organization, 2022, p. 7).

Макрофінансовий вимір

Одне з найважливіших досягнень 2022 р. для України, що вистояла в умовах воєнного стану та ведення масштабних бойових дій, – це збереження макрофінансової стабільності, забезпечене за безпрецедентної кредитної та ін. підтримки міжнародних партнерів. Саме ця підтримка та виражена державна політика в економічній і фінансово-банківській сфері допомогли уникнути кризових наслідків погіршення головних макрофінансових показників.

Державний бюджет. За даними Міністерства фінансів України (Мінфін), вже з початку війни державний бюджет країни переорієнтовано на військові потреби, забезпечення силового блоку держави та здійснення найбільш необхідних соціальних видатків. Загалом у 2022 р. на фінансування сфери національної безпеки та оборони з бюджету спрямовано 1537,5 млрд грн, або 31,2% ВВП (Міністерство фінансів України, 2023, с. 10), що майже в 6 разів більше, ніж у попередньому році. Цей напрям також пріоритетний для *видаткової частини* держбюджету 2023 р. – на національну безпеку та оборону країни передбачено виділити 1141,1 млрд грн, або 18,2% ВВП (Міністерство фінансів України, n.d.-a). Об'єктивно обумовлене кратне зростання воєнних видатків пояснює той факт, що 2022 р. державний бюджет України виконано з найвищим за всі роки незалежності рівнем *дефіциту* – 914,9 млрд грн, або 17,6% ВВП (законодавчо визначений *дефіцит держбюджету* 2023 р. сягає 20,6% ВВП). Як відомо, Бюджетний кодекс України передбачає вимогу щодо неприпустимості перевищення планового порогу цього показника на рівні 3% ВВП, що можливо в умовах мирного часу.

Мінфін також поінформував, що *дохідна* частина українського бюджету 2022 р. виконана переважно завдяки надходженню фінансової допомоги зарубіжних партнерів (офіційні трансферти від ЄС, урядів іноземних держав, міжнародних організацій, донорських установ) загальним обсягом 481,1 млрд грн, яка становила 26,9% усіх доходів держбюджету за рік (Міністерство фінансів України, 2023, с. 1, 7–9).

Загалом у 2022 р. до України надійшло понад \$32 млрд зовнішньої фінансової допомоги (для різних інституційних отримувачів). Окрім того, військова допомога західних партнерів станом на середину січня 2023 р. оцінюється у \$65,4 млрд, або 46,5% ВВП 2022 р. (Богдан, 2023).

Державний борг. Протягом відміченого воєнними лихоліттями 2022 р. валовий зовнішній борг України, за даними НБУ, зріс на \$2,3 млрд і на кінець періоду становив \$132,0 млрд. У питомих показниках обсяг валового зовнішнього боргу країни у 2022 р. сягнув 89,0% ВВП порівняно з 64,6% ВВП у довоєнному 2021 р. (Національний банк України, 2023 р.).

Реагуючи на воєнні шоки та докладаючи значних зусиль для втримання макроекономічної стабільності, Уряд значно наростив свої зобов'язання як перед зовнішніми, так і перед внутрішніми кредиторами. Протягом 2022 р. сумарний обсяг державного та гарантованого державою боргу України зріс з 2671,8 млрд грн до 4071,7 млрд грн (Міністерство фінансів України, n.d.-b), а його відносний рівень – з 48,9% до 78,4% ВВП.

Зовнішнє кредитування. У тематичному звіті НБУ за 2022 р. вказується на значне зростання (на \$14,1 млрд, або більше ніж на чверть) зовнішніх зобов'язань сектору загального державного управління країни – до \$65,3 млрд (44,0% від ВВП), що досягнуто за рахунок *чистого залучення* кредитів від МВФ (\$2,3 млрд) та інших міжнародних партнерів (\$14,7 млрд) (Національний банк України, 2023 р.).

Як вже зазначалося вище, у березні 2023 р. МВФ ухвалив нову програму Механізму розширеного фінансування (EFF) для України на \$15,6 млрд на 2023–2027 рр., що є складовою міжнародного фінансового пакета обсягом \$115 млрд на той самий період. Це стало можливим, оскільки, за оцінкою спеціальної Місії МВФ, спільними зусиллями Уряду та Національного банку України досягнуто всіх встановлених на кінець грудня 2022 р. кількісних та індикативних цільових показників, а також виконано всі п'ять встановлених «структурних маяків», зокрема: внесення до парламенту пакета податкових законопроектів, спрямованих на збільшення надходжень; вжиття Мінфіном заходів щодо усунення бюджетної заборгованості; розробка концептуального документа щодо реформування національної системи соціального захисту; створення наглядової ради ГК «Нафтогаз України» та узгодження ключових елементів діагностики банківського сектору (IMF Communications Department, 2023).

Відповідно до оцінок МВФ, на 2023 р. Україна має загальний фінансовий дефіцит обсягом \$42 млрд, який буде покриватися за рахунок виділених кредитів і грантів від ЄС, США та ін. донорів, а також ресурсів Міжнародного валютного фонду (International Monetary Fund, n.d.). Основний фінансовий внесок забезпечить Міжвідомча координаційна платформа донорів для України (*Multi-agency Donor Coordination Platform for Ukraine*), започаткована в січні 2023 р. за участі представників країн «Великої сімки», ЄС, МВФ, Світового банку, Європейського інвестиційного банку, Європейського банку реконструкції та розвитку тощо. Вже на початку квітня того самого року на засіданні керівного комітету Платформи уряд України підтвердив, що закритий бюджетний дефіцит на 2023 р. у сумі \$39,9 млрд за рахунок кредитних коштів МВФ та ін. донорів, а також наданого ЄС пакета розширеної макроекономічної допомоги (*Macro-Financial Assistance Plus package*) розміром 18 млрд євро (European Commission, 2023).

Такий підхід демонструє, що міжнародна партнерська спільнота чітко налаштована надавати кредитно-фінансову та ін. підтримку Україні для її ефективного протистояння російській агресії, збереження суспільної стабіль-

ності та забезпечення реконструктивного відновлення національної економіки та соціальної сфери після завершення війни. Водночас логіка довгострокового стійкого та сталого суспільного розвитку вимагає враховувати ризики надвисокого рівня зовнішньої кредитної залежності, будуючи у післявоєнний період опори національної конкурентоспроможності на засадах економічного суверенітету та ендогенізації макроекономічного зростання. Успішний досвід такого підходу мають, зокрема, Південна Корея та деякі балканські країни.

Соціетальні ризики на шляху післявоєнного відновлення України

Інституційний підхід і наведені вище результати аналізу (у демографічному, соціально-економічному та макрофінансовому вимірі) соціетальних наслідків, зумовлених російським вторгненням в Україну, дають змогу виявити відповідні суспільно значимі ризики на шляху її післявоєнного відновлення (табл. 4).

Таблиця 4

Довгострокові соціетальні ризики, зумовлені російським вторгненням в Україну

№	Вимір	Ризики	Напрямок державної політики для упередження ризиків
1	Демографічний	<ul style="list-style-type: none"> • прискорений демографічний занепад, укорінення глобального статусу «країни з надвисокими темпами скорочення населення»; • руйнівний характер незворотних втрат людського, інтелектуального та соціального капіталу; • тривале порушення трудоворесурсної безпеки унаслідок незворотних / надчутливих втрат трудового потенціалу; • посилення структурних деформацій національного ринку праці, зростання масштабів безробіття та прекарізації; 	демографічна політика, соціальна політика, політика зайнятості, освітня політика, політика охорони здоров'я, міграційна політика

№	Вимір	Ризики	Напрямок державної політики для упередження ризиків
		<ul style="list-style-type: none"> перманентне скорочення реальних доходів, рівня та якості життя, зростання масштабів бідності та маргіналізації населення; 	
2	Соціально-економічний	<ul style="list-style-type: none"> деградація економічного потенціалу держави унаслідок масштабних руйнувань, втрат і збитків під впливом шоків війни; прискорена деіндустріалізація, закріплення моделі «аграрно-ресурсної держави», що має мінімум галузей створення високої доданої вартості; укорінення сировинно-експортної (за обмеженим переліком товарних позицій) моделі зовнішньої торгівлі; прискорення технологічного відставання, гальмування інвестиційно-інноваційних процесів, неспроможність до створення власних цифрових та інших технологій метавсесвіту; значне ослаблення / часткова втрата конкурентоспроможності національної економіки; поглиблення соціально-економічної дивергенції з країнами ЄС, гальмування повноцінної інтеграції в ЄС; 	макроекономічна політика, секторальна політика, індустріальна політика, зовнішньоторговельна політика, інноваційно-технологічна політика, політика цифровізації
3	Макрофінансовий	<ul style="list-style-type: none"> формування надвисокого рівня зовнішньої кредитної залежності; неспроможність підтримувати внутрішню макрофінансову стабільність визначальним чином за рахунок внутрішніх ресурсів; настання тривалого періоду стагфляції, неконтрольованість інфляційної динаміки; 	макрофінансова політика, боргова політика, монетарна політика, соціально-економічна політика
4	Інституційний	<ul style="list-style-type: none"> посилення інститутів деструкції (корупція, тінізація, криміналізація тощо); зниження рівня інституційної довіри в суспільстві; 	інституційна політика, правова політика,

№	Вимір	Ризики	Напрямок державної політики для упередження ризиків
		<ul style="list-style-type: none"> • ускладнення процесів соціального згуртування, солідаризації громадян. • посилення виявів інституційної аномії, пов'язаної з дисфункцією соціальних інститутів і втратою інституційної спроможності окремими державними інституціями. 	соціально-економічна політика

У процесі формування державної політики, щоби належно врахувати наведені в табл. 4 довгострокові соціетальні ризики, доцільно адаптувати відповідний досвід Євросоюзу щодо розробки такого прогнозно-аналітичного інструментарію, як «матриця вразливості» (Directorate-General for Economic and Financial Affairs, 2022, р. 34–36). З початком війни в Україні цей інструментарій став для національних урядів країн ЄС одним з опорних для розробки політики щодо подолання залежності від російських енергоресурсів і протидії економічним контрсанкціям. Для побудови цієї матриці враховано географічну близькість та важливі торговельні зв'язки ЄС зі сторонами російсько-української війни, що впливає на європейську економіку сильніше, ніж на інші великі економіки. Єврокомісією для кожної держави-учасниці та ЄС-27 загалом визначено ступінь впливу війни на три сфери – енергетики, зовнішньої торгівлі та фінансів, розраховано 13 відповідних індикаторів уразливості, а також зроблено їх ранжирування за композиційним показником – незваженим середнім значенням цих індикаторів. Таким чином, Єврокомісія побудувала умовний рейтинг, що дає уявлення про вразливість економік країн Євросоюзу в умовах російської воєнної агресії і сприяє формуванню більш ефективної санкційної та антикризової політики ЄС.

Висновки

З огляду на викладене вище можемо констатувати, що:

- особливість *соціетального підходу* до аналізу наслідків гібридної війни полягає у з'ясуванні форм рефлексійної взаємодії змін соціальної реальності, викликаних гібридною війною, зі змінами в їх пізнанні, деконструкцією наявних та конструюванням нових соціальних норм і реальностей;

- у зв'язку з тим, що гібридна війна в Україні є локальним виявом глобальних суперечностей основних світових гравців у боротьбі за світовий порядок, яка переформатовує у реальному часі як соціальну реальність, так і її акторів (а це найбільш адекватно відображається за допомогою соціетального підходу), доцільно *розгорнути соціетальні дослідження у глобально-локальних вимірах* як необхідну умову підвищення керованості соціально-економічним розвитком суспільства;
- унаслідок війни Україна зазнає значних структурних, демографічних, соціально-економічних, інституційних та ін. *змін соціетального характеру, що визначально впливають на сьогодення і майбутнє українського суспільства*, і їх з належним науковим обґрунтуванням потрібно адекватно враховувати у процесі формування державної політики;
- *прикладна важливість* дослідження пов'язана з визначенням кількісних характеристик соціетальних наслідків російсько-української війни, що представлені у трьох вимірах – демографічному, соціально-економічному та макрофінансовому;
- соціетальні наслідки у *демографічному вимірі* можуть виявитися у тому, що задавнені та значно посилені війною тенденції прискореної депопуляції, масштабної міграції, у т. ч. трудової, українців за кордон, фактичне припинення навіть простого відтворення населення, зокрема робочої сили, призведе до відчутних втрат людського та соціального капіталу, а також трудового потенціалу України, а отже, до критичного скорочення внутрішніх ресурсів її довгострокового соціально-економічного розвитку;
- *соціально-економічний вимір* соціетальних наслідків війни показує, що вона справляє глибоку шокову дію на соціально-економічний стан України. За консолідованою оцінкою ООН, Групи Світового банку, Єврокомісії та уряду України, перший рік повномасштабного воєнного конфлікту дуже негативно вплинув на макроекономічну, соціальну та екологічну сфери України. Подолання цих наслідків і подальша відбудова за принципом «building back better» потребує значних інвестиційних коштів і зусиль, ураховуючи, що розрахункова загальна потреба у коштах на реконструкцію та відновлення на 2023–2026 рр. становить \$128 млрд, а на 2023–2033 рр. – майже \$411 млрд;
- посилення соціального вектора розвитку, оптимізація соціальної політики України на засадах людиноцентричності, соціальної справедливості та інклюзії – один з механізмів соціального згуртування громадян і консолідації держави на шляху її післявоєнного відновлення. Основоположні принципи та підходи вітчизняної соціальної

політики післявоєнного часу мають тісно корелювати з положеннями Європейської опори соціальних прав (2017 р.), комплексної Стратегії щодо скорочення та запобігання нерівності у світі праці (2022 р.) та Резолюції ГА ООН щодо сприяння соціальній економіці й економіці солідарності для сталого розвитку (2023 р.);

- оцінка соціетальних наслідків війни у *макрофінансовому* вимірі дає змогу стверджувати, що одним з найважливіших досягнень 2022 р. для України, що вистояла в умовах ведення масштабних бойових дій, стало збереження макрофінансової стабільності, забезпечене за безпрецедентної кредитної та ін. підтримки міжнародних партнерів. У поточному 2023 р. загальний фінансовий дефіцит України у розмірі \$42 млрд буде покриватися за рахунок ресурсів МВФ, а також виділених кредитів і грантів від ЄС, США та ін. донорів, що чітко демонструє налаштованість міжнародної спільноти надавати подальшу підтримку Україні для її ефективного протистояння російській агресії;
- негативні соціетальні наслідки російського вторгнення потенційно формують довгострокові соціетальні (суспільно значущі) ризики на шляху післявоєнного відновлення України. Упередження цих ризиків має бути одним з пріоритетів державного стратегування та розробки державної політики, і потребує адаптації відповідних сучасних підходів ЄС.

Подальші наукові розвідки за тематикою дослідження доцільно спрямувати на комплексне оцінювання соціетальних зрушень через вимір взаємопов'язаних змін соціальної реальності та діяльності соціальних акторів у суспільному просторі, сформованому внаслідок російсько-української війни, становлення нового світового порядку і посилення невизначеності та динамізму суспільних перетворень, а також на розроблення відповідних заходів державної політики щодо реконструктивного відновлення соціально-економічної системи України у післявоєнний період.

Подяка

Стаття підготовлена в рамках проекту «Соціетальні наслідки сучасної гібридної війни: випадок України після російського вторгнення 24 лютого 2022 року», який виконується за фінансової підтримки Фонду незалежних соціальних досліджень (Нідерланди, <https://www.isrf.org/>). Представлені наукові результати належать винятково авторам і не відображають позицію або погляди цього Фонду.

Список використаної літератури

- Амоша, О. І., & Амоша, О. О. (2023). Щодо формули стратегії повоєнної перебудови економіки. *Економіка промисловості*, 1, 69–78. <http://ojs.econindustry.org/index.php/ep/article/view/271/328>
- Артюмова, Т. (2022). Зміни економічних відносин внаслідок військового стану в Україні та перспективи повоєнного відновлення. In *Scientific progress: innovations, achievements and prospects: Proceedings of II International Scientific and Practical Conference* (Munich, Germany, 6–8 November 2022) (pp. 483–488). MDPC Publishing. <https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/f08c40e1-36b8-467d-bc3c-22a0a2337b2d/content>
- Б'єрде, А. (2023, 21 лютого). *Відновлення і відбудова процвітаючої України вимагатиме узгоджених зусиль міжнародної спільноти та приватного сектора*. World Bank Blogs. <https://blogs.worldbank.org/ru/voices/vosstanovlenie-i-rekonstrukciya-procvetayushey-ukrainy-potrebuyut-soglasovannykh-usilii>
- Богдан, Т. (2023, 31 березня). *Фінансово-економічні наслідки війни*. Блоги видання «LB.ua». https://lb.ua/blog/tetiana_bohdan/550614_finansovoeconomichni_naslidki.html
- Бурлай, Т. В., Костиця, В. І., Близнюк, В. В., & Левін, Р. Я. (2022). Новітня політика соціальної якості ЄС: корисний досвід для повоєнного відновлення України. *Економічна теорія*, 3, 89–119. <https://doi.org/10.15407/etet2022.03.089>
- Гриценко, А. А. (2023). Особливості соціетального підходу до аналізу наслідків гібридної війни. In M. L. Komarytskyu (Ed.), *Proceedings of the 3rd International scientific and practical conference «European scientific congress» (April 17–19, 2023)* (pp. 323–329). Barca Academy Publishing. <https://sci-conf.com.ua/wp-content/uploads/2023/04/EUROPEAN-SCIENTIFIC-CONGRESS-17-19.04.23.pdf>
- Гришнова, О. А., & Харазішвілі, Ю. М. (2019). Демографічна безпека України: індикатори, рівень, загрози. *Демографія та соціальна економіка*, 2, 65–80. <https://doi.org/10.15407/dse2019.02.065>
- Дембіцький, С. (2022). Установки щодо соціетальних цінностей під час війни: ліберально-демократичний вектор розвитку України. In Є. Головаха & С. Макеев (ред.), *Українське суспільство в умовах війни 2022* (с. 274–284). Інститут соціології НАН України. <https://i-soc.com.ua/assets/files/monitoring/maket-vijna...2022dlya-tipografiivse.pdf>

- Державна служба статистики України. (2022, 18 березня). *Демографічна ситуація у січні 2022 року*. <https://www.ukrstat.gov.ua/express/expr2022/03/27.pdf>
- Зверяков, М. І. (2023). Концепція соціального ринкового господарства в повенному відновленні України. *Економіка України*, 3, 3–23. <https://doi.org/10.15407/econo.myukr.2023.03.003>
- Інститут демографії та соціальних досліджень ім. М. В. Птухи НАН України. (n.d.). *Статистика населення України*. Державна служба статистики України. http://db.ukrcensus.gov.ua/MULT/Dialog/statfile_c.asp
- Інститут економіки та прогнозування НАН України. (2022). *Відновлення та реконструкція повоєнної економіки України: наукова доповідь*. <http://ief.org.ua/wp-content/uploads/2022/12/Vidnovlennja-ta-rekonstrukcsja-povojennoji-economiky.pdf>
- Кіндзерський, Ю. (2022). Повоєнне відновлення промисловості України: виклики та особливості політики. *Економічний аналіз*, 32(2), 101–117. <http://dx.doi.org/10.35774/econa2022.02.101>
- Корнівська, В. О. (2022). Українська воєнна криза як частина глибинного світового трансформаційного процесу: фінансові механізми стабілізації та відновлення. *Проблеми економіки*, 2(52), 22–31. <https://doi.org/10.32983/2222-0712-2022-2-22-31>
- Кричевська, Т. О. (2022). Глобальні стагфляційні шоки та перегляд монетарної політики: уроки криз 1970-х та 2020-х. *Економічна теорія*, 3, 57–88. <https://doi.org/10.15407/etet2022.03.057>
- Міжнародна організація міграції. (2023). *Криза в Україні 2022–2023 років: рік реагування*. <https://ukraine.iom.int/sites/g/files/tmzxbd1861/files/documents/2023-03/IOM%20Ukraine%20Regional%20Response%201%20Year%20Special%20Report%20Ukr.pdf>
- Міністерство фінансів України. (n.d.-a). *Бюджет 2023 року*. https://mof.gov.ua/uk/budget_2023-582#:~:text=%D0%94%D0%BE%D1%85%D0%BE%D0%B4%D0%B8%20%D0%B4%D0%B5%D1%80%D0%B6%D0%B1%D1%8E%D0%B4%D0%B6%D0%B5%D1%82%D1%83%2D2023%20%D0%BF%D0%B5%D1%80%D0%B5%D0%B4%D0%B1%D0%B0%D1%87%D0%B5%D0%BD%D0%BE%20%D1%83,%D0%B4%D0%BE%2020%2C6%25%20%D0%92%D0%92%D0%9F
- Міністерство фінансів України. (n.d.-b). *Інформаційна довідка щодо державного та гарантованого державою боргу України*. <https://mof.gov.ua/uk/derzhavnij-borg-ta-garantovanij-derzhavju-borg>

- Міністерство фінансів України. (2023). *Інформація Міністерства фінансів України про виконання Державного бюджету України за 2022 рік*. https://mof.gov.ua/uk/budget_2022-538
- Москаленко, О. М. (2022). Економіка воєнного часу: виклики та швидка економічна політика. *Економічна теорія*, 4, 84–114. <https://doi.org/10.15407/etet2022.04.084>
- Національний банк України. (2023а). *Зовнішній борг України на кінець 2022 року*. https://bank.gov.ua/files/ES/ExDebt_y.pdf
- Національний банк України. (2023б). *Платіжний баланс у 2022 році*. https://bank.gov.ua/files/ES/State_y.pdf
- Новікова, О., Залознова, Ю., Азьмук, Н. (2022). Відновлення людського капіталу України у післявоєнний період з використанням переваг цифровізації. *Журнал європейської економіки*, 21(4), 407–427. <http://jeej.wunu.edu.ua/index.php/ukjee/article/view/1619/1622>
- Представництво ЮНІСЕФ в Україні. (2023). *Огляд гуманітарної ситуації, лютий-грудень 2022. Звіт № 24*. <https://www.unicef.org/ukraine/media/29831/file/Ukraine-Humanitarian-SitRep-December-2022+.pdf>
- Савельєв, Є. В., & Куриляк, В. Є. (2021). Україна: партнерство в системі відносин з Європейським Союзом і Вишеградською четвіркою. *Процеси конвергенції східноєвропейських країн з ЄС у рамках Східного партнерства (Процеси інтеграції України та ЄС): збірник тез доповідей міжнар. наук.-практ. конф. ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України»*. 46–56. <http://ief.org.ua/docs/scc/17.pdf>
- Сіденко, V. (ред.). (2018). *Переформатування європейської інтеграції: Можливості і ризики для асоціації Україна-ЄС*. Заповіт. https://razumkov.org.ua/uploads/article/2018_pereformatuvannia_ievropeiskoi_intehratsii.pdf
- Укрінформ. (2023, 17 січня). *Рівень безробіття в Україні становить 30% – Мінекономіки*. <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/3654271-riven-bezrobitta-v-ukraini-stanovit-30-minekonomiki.html>
- Bilal, A. (2021). Hybrid warfare – new threats, complexity, and «trust» as the antidote. *NATO Review*. <https://www.nato.int/docu/review/articles/2021/11/30/hybrid-warfare-new-threats-complexity-and-trust-as-the-antidote/index.html>
- Borzenko, O. (2023). The war in Ukraine, climate change and viral infections: Impact on geo-economic shifts in the global economy. *Economy of Ukraine*, 4, 55–64. <https://doi.org/10.15407/economyukr.2023.04.055>
- Bērziņš, J. (2014). *Russian new generation warfare in Ukraine: implications for Latvian defense policy. Policy Paper, No. 2*. National Defence Academy of Latvia. <https://sldinfo.com/wp-content/uploads/2014/05/New-Generation-Warfare.pdf>

- Department of Economic and Social Affairs. (2022). *World population prospects 2022: Summary of results*. United Nations. https://www.un.org/development/desa/pd/sites/www.un.org.development.desa.pd/files/wpp2022_summary_of_results.pdf
- Directorate-General for Economic and Financial Affairs. (2022). Spring 2022 *Economic forecast: Russian invasion tests EU economic resilience. Institutional Paper, No. 173*. European Commission. https://economy-finance.ec.europa.eu/system/files/2022-05/ip173_en.pdf
- European Commission. (2023, Apr 5). *Multi-agency Donor Coordination Platform ramps up efforts to help Ukraine address priority recovery needs in 2023*. https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/ip_23_2102
- European Neighbourhood Policy and Enlargement Negotiations (DG NEAR). (2023, Mar 23). *Updated Ukraine recovery and reconstruction needs assessment: February 2022 – February 2023*. European Commission. https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/news/updated-ukraine-recovery-and-reconstruction-needs-assessment-2023-03-23_en
- Freedman, J., Hoogensen Gjørsv, G., & Tahinjanahary Razakamaharavo, V. (2021). Identity, stability, hybrid threats and disinformation. *Journal ICONO* 14, 19(1), 38–69. <https://doi.org/10.7195/ri14.v19i1.1618>
- Hall, S. M. (2022). The social life of crisis. *ISRF Bulletin*, 25, 15–25. <https://www.isrf.org/wp-content/uploads/2022/05/ISRF-Bulletin-XXV.pdf>
- IMF Communications Department. (2023, Feb 17). *IMF staff and Ukrainian authorities reach staff level agreement on the review of Program Monitoring with Board involvement (PMB). Press release No. 23/46*. International Monetary Fund <https://www.imf.org/en/News/Articles/2023/02/17/pr2346-imf-staff-and-ukrainian-authorities-reach-staff-level-agreement-on-the-review-of-pmb>
- IMF Communications Department. (2023, Mar 31). *IMF Executive Board Approves US\$15.6 Billion under a New Extended Fund Facility (EFF) Arrangement for Ukraine as part of a US\$115 Billion Overall Support Package*. Press Release No. 23/101. International Monetary Fund. <https://www.imf.org/en/News/Articles/2023/03/31/pr23101-ukraine-imf-executive-board-approves-usd-billion-new-eff-part-of-overall-support-package>
- IMF European Department. (2023, Apr 5). *Amid war, Ukraine is maintaining macroeconomic stability and embarking on reforms*. International Monetary Fund. <https://www.imf.org/en/News/Articles/2023/04/05/cf-amid-war-ukraine-is-maintaining-macroeconomic-stability-and-embarking-on-reforms#>
- International Labour Organization. (2023, Feb 24). *Report on developments relating to the resolution concerning the Russian Federation's aggression against Ukraine from the perspective of the mandate of the International*

Labour Organization. https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_norm/---relconf/documents/meetingdocument/wcms_869200.pdf

International Labour Organization. (2022). *Follow-up to the resolution concerning inequalities and the world of work (2021): Comprehensive and integrated ILO strategy to reduce and prevent inequalities in the world of work. GB.346/INS/5*. ILO, Governing Body, 346th Session. 2022. https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_norm/---relconf/documents/meetingdocument/wcms_857745.pdf

International Monetary Fund. (n.d.). *Frequently-Asked Questions on Ukraine*. <https://www.imf.org/en/About/FAQ/ukraine>

Keller, A. G. (1915). *Societal evolution: A study of the evolutionary basis of the science of society*. The Macmillan Company. <https://ia804704.us.archive.org/19/items/cu31924032560090/cu31924032560090.pdf>

Kostrytzia, V., Burlay, T. (2023). Social priorities of development in the context of modern geo-economic transformations. In O. Borzenko (Ed.), *Fundamental shifts in geo-economic systems of the world: international collection of scientific works* (pp. 101–107). Institute for Economics and Forecasting of the NAS of Ukraine. <http://ief.org.ua/wp-content/uploads/2023/03/Fundamental-shifts-in-geo-economic-systems-of-the-world.pdf>

Lehne, S. (2023, Feb 23). *After Russia's war against Ukraine: What kind of world order?*. Carnegie Europe. <https://carnegieeurope.eu/2023/02/28/after-russia-s-war-against-ukraine-what-kind-of-world-order-pub-89130>

Mattis, J. N., & Hoffman, F. (2005). Future warfare: The rise of hybrid wars. *Proceedings*, 131/11/1,233. <https://www.usni.org/magazines/proceedings/2005/november/future-warfare-rise-hybrid-wars>

Office of the High Commissioner for Human Rights. (2023, May 22). *Ukraine: Civilian casualty update 22 May 2023*. <https://www.ohchr.org/en/news/2023/05/ukraine-civilian-casualty-update-22-may-2023>

Operational Data Portal. (2023). *Ukraine refugee situation* [Database]. UNHCR retrieved on April 18, 2023. <https://data.unhcr.org/en/situations/ukraine>

Sorokin, P. (1962). *Society, culture and personality: Their structure and dynamics*. Cooper Square Publishers.

Sumner, W. G. (1959). *Folkways: A study of the sociological importance of usages, manners, customs, mores, and morals*. Dover Publications. <https://archive.org/details/folkwaysstudyofs1906sumn/page/n7/mode/2up?ref=ol&view=theater>

Parsons, T. (1965). *Theories of society: Foundations of modern sociological theory*. Free Press of Glencoe Publishing.

-
- Patrinos, H. A. (2022). *Learning losses in Ukraine can amount to over one year (News and research 290)*. <https://hpatrinos.com/2022/05/02/learning-losses-in-ukraine-can-amount-to-over-one-year/>
- Polese, A., Kevlihan, R., & Beacháin, D. Ó. (2016). Introduction: Hybrid warfare in post-Soviet spaces, is there a logic behind? *Small Wars & Insurgencies*, 27(3), 361–366. <https://doi.org/10.1080/09592318.2016.1151660>
- UNHCR Regional Bureau for Europe. (2023). *Ukraine situation flash update No. 45*. UNHCR. <https://data.unhcr.org/en/documents/details/100224>
- WHO Ukraine country office. (2023). *War in Ukraine: Situation report from WHO Ukraine country office. Issue No. 50, 19 April 2023*. World Health Organization. <https://reliefweb.int/report/ukraine/war-ukraine-situation-report-who-ukraine-country-office-issue-no-50-19-april-2023>
- The World Bank, the Government of Ukraine, the European Union, & the United Nations. (2023). *Ukraine: Rapid damage and needs assessment (February 2022 – February 2023)*. <https://ukraine.un.org/sites/default/files/2023-03/P1801740d1177f03c0ab180057556615497.pdf>

Отримано: 30 квітня 2023 р.

Рецензовано: 18 травня 2023 р.

Рекомендовано до друку: 25 травня 2023 р.